

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سرشناسه: ترابی، زهره، ۱۳۶۹ -
عنوان و نام پدیدآور: چادر کردیم رفتیم تماشا: سفرنامه عالیه خانم شیرازی / ویرایش و تدوین زهره ترابی.
مشخصات نشر: تهران: نشر اطراف، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری: ۲۴۸ ص.
فروست: مجموعه‌ی سفرنامه‌های قدیمی زنان؛ ۱.
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۱۹۴-۰۰-۶
وضعیت فهرست نویسی: فنیبا
عنوان دیگر: سفرنامه عالیه خانم شیرازی
موضوع: سفرنامه‌های ایرانی -- قرن ۱۳ق.
موضوع: ایران -- تاریخ -- قاجاریان، ۱۱۹۳ - ۱۲۳۴ق.
رده بندی کنگره: ۱۳۹۷ ج ۳ / DSR1۳۷۹
رده بندی دیویی: ۹۵۵/۰۷۴۵-۴۲
شماره کتابشناسی ملی: ۵۲۸۴-۴۸

سفرنامه‌های قدیمی زنان (۱)

چادر کردیم رفتیم تماشا

ویرایش: زهره ترابی - سفرنامه عالیه خانم شیرازی

بر اساس کتاب «روزنامه سفر حج» رسول جعفریان

اطراف

مدیر فنی: محمدرضا لری چی

طراح جلد: هدی آیت

ناظر چاپ: محمد حسین دوست محمدی

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۱۹۴-۰۰-۶

چاپ اول: ۱۳۹۷، ۱۰۰۰ نسخه

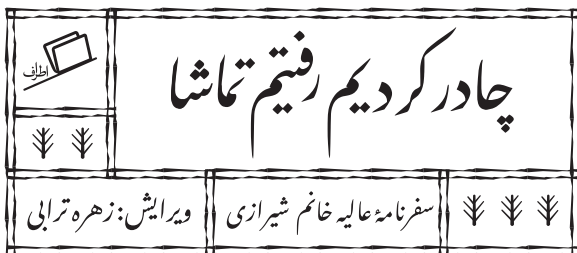
همه حقوق چاپ و نشر این اثر برای «نشر اطراف» محفوظ است. هرگونه تکثیر، انتشار و بازنویسی این اثر (چاپی، صوتی، تصویری، الکترونیکی) بدون اجازه کتبی ناشر ممنوع است. نقل پرش‌هایی از متن کتاب با ذکر منبع آزاد است.

تهران، خیابان گل‌نپی، خیابان شهید ناطق‌نوری، کوی رضاییک، پلاک ۹.

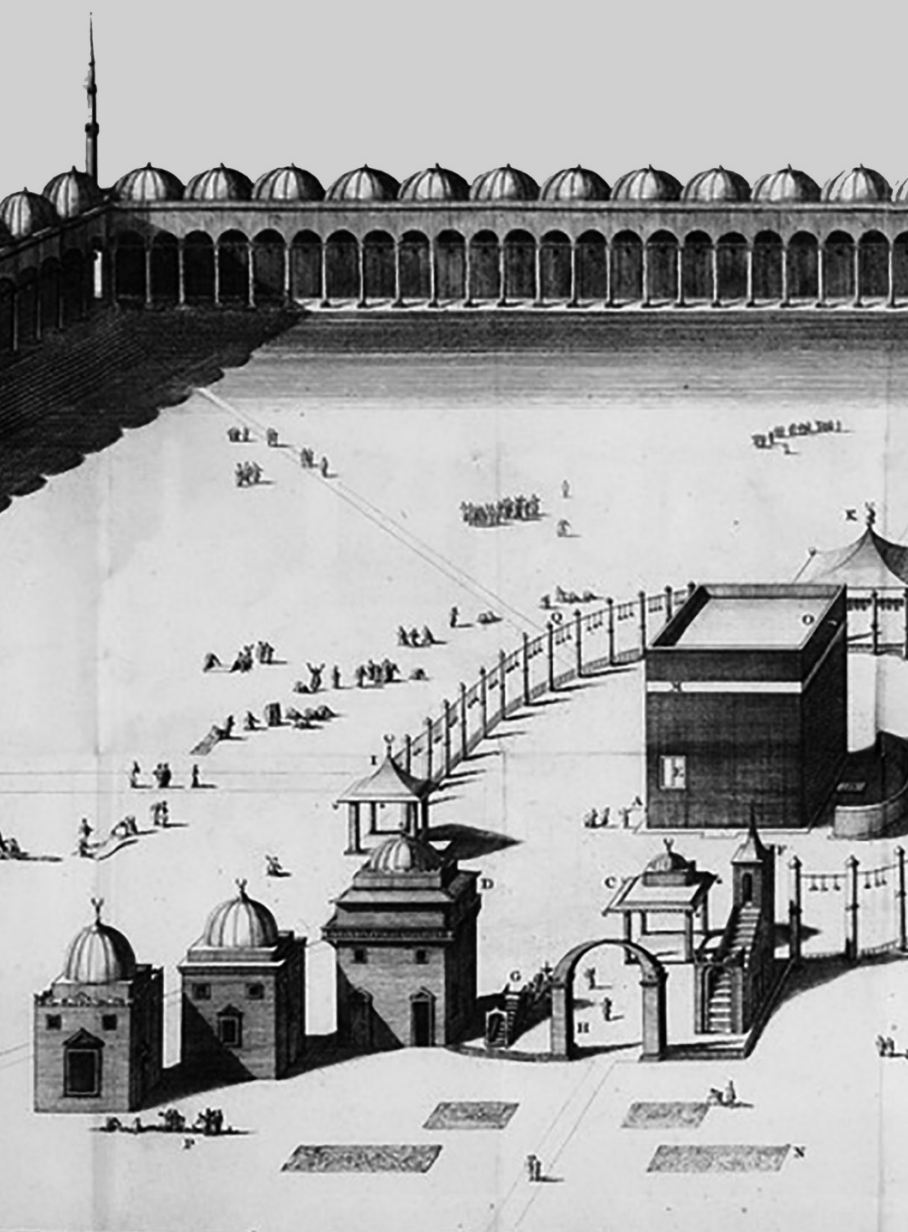
تلفن: ۲۲۸۵۵۲۴۷

Atraf.ir

سفرنامه‌های قدیمی زنان (۱)

فهرست

۱۹	جای همه عزیزان خالی
۲۹	دنیا تا دنیا آب
۴۵	قطار قطار همه جمع می شوند
۵۹	مالا مال آفتاب گرم
۸۱	شمر و یزید بسیار است
۹۹	هر طور بگیریم می گذرد
۱۲۱	هشتاد زن شاه بزرگ می کنند
۲۱۹	گرم و ملس و زنگ قاطرها

یادداشت یک

مجموعه‌ی ده جلدی سفرنامه‌های حج قاجاری، حاوی متن هشتاد سفرنامه‌ی حج از مردان و زنان قاجاری است، متنی که سرشار از داده‌های تازه و بکر درباره‌ی جغرافیای ایران و کشورهای در مسیر حج، از عثمانی و عراق و شام و نیز هند و راه‌های دریایی است. ذخیره‌ای است بسیار با ارزش که هنوز ارزش آن به درستی آشکار نشده و محتوایش مورد بحث قرار نگرفته است. شماری از این‌ها، سفرنامه‌های زنان قاجاری است که تا آن‌جا که می‌دانم، چندین مقاله در فرنگ و نیز کشور خودمان درباره‌ی سفرنامه‌های حج زنان نوشته شده است. در میان آن‌ها، سفرنامه‌ای که می‌خوانید درخشش خاصی دارد.

اولین باری که نسخه‌ی این سفرنامه را در کتابخانه‌ی دانشگاه در میانه‌ی دهه‌ی هفتاد دیدم، فهمیدم که چه گوهری است. هر چه بیشتر خواندم، بیشتر به ارزش آن پی بردم و با شوق بیشتری رویش کار کردم. آن وقت و حتی پس از چاپ و به رغم تلاش مرحوم باستانی پاریزی، نویسنده را نشناختیم، تا آن که بعدها یادداشتی از دوستی کرمانی آمد که او را شناسانده بود. ما به حدس، اسم «علویه کرمانی» را انتخاب کردیم اما معلوم شد نام درست «عالیه خانم شیرازی» است. بخش مهمی از حُسن این سفرنامه، به حس زنانگی نویسنده برمی‌گردد که از تمام عبارات آشکار است. زنی با وجوهی گسترده، هم تلاشگر، هم پراحساس و پرجاذبه و پرنفوذ. زنی که به اندرونی میرزای شیرازی، آن مرجع بزرگ راه دارد و وقتی به تهران می‌آید، مدت‌ها در اندرونی ناصرالدین شاه به رتق و فتق امور دختران و ازدواج آنان می‌پردازد. این سفرنامه سرشار از داده‌های با ارزش از هر آن چیزی است که بر سر راه او بوده؛ سفرنامه‌ای پراحساس.

از خانم ترابی برای تلاش مجددش جهت احیای آن تشکر می‌کنم ❀

رسول جعفریان

۲۸ آبان ۱۳۹۷

یادداشت دو

شنیدم که سازمان حج و زیارت توصیه کرده بود که در ایام عید، چون حجم ترافیک مسافرت به اطراف و اکناف زیاد است، تا حدود امکان کاروان‌های حج از انجام سفر حج عمره در این چند روز تعطیل اندکی کوتاه بیایند و سفرها را به بعد از آن موکول کنند.

از جهت این‌که بعضی‌ها شاید بدشان نمی‌آمد که در همین روزها سفر حج عمره خود را انجام دهند، من حاضرم آن‌ها را در کاروانی به حج بفرستم که صد و چند سال پیش قدم در راه خانه‌ی خدا نهاده و این سفر تماماً معنوی است و بر اساس سفرنامه‌ی بانویی است که صد و چند سال پیش از کرمان به حج مشرف شده. گمان کنم سفری دلپذیر باشد برای آن‌ها که امروز ظرف دو سه ساعت خود را به خانه‌ی خدا می‌رسانند و حاجی سه ساعته می‌شوند. ❦

محمد ابراهیم باستانی پاریزی

بخشی از ستون در غبار بیابان‌های نجد، چاپ شده در روزنامه اطلاعات (۲۶ فروردین ۱۳۸۷)

مقدمه

صد سال پیش وقتی وسایل ارتباط جمعی فراگیر نبودند، سفرنامه رسانه‌ی مهمی به حساب می‌آمد. عیار هر سفرنامه را هم نه تنها مسیر و مقصد و ماجراها بلکه دقت سفرنامه‌نویس تعیین می‌کرد. میزان کنجکاوی ذاتی مسافر و این‌که چقدر در نوشتن جزئیات وقت و حوصله صرف کرده، در ماندگاری متن مؤثر بود. سفرنامه‌هایی که در آن‌ها قلم نویسنده ریزترین اتفاقات را ثبت کرده، مرجع شناخت و قضاوت آیندگان شده است.

اگر عده‌ی محدودی را که در دوره‌ی قاجار برای فراگیری علوم جدید از ایران دور شدند کنار بگذاریم، می‌توانیم مسافرانی که دل به جاده می‌زدند را در سه دسته بگنجانیم: اشراف‌زادگانی که به دربار وابسته بودند و به همراه شاه یا با حکم او به کشورهای دیگر سفر می‌کردند، سیاحانی که هدف‌شان دیدن دنیا بود و دسته‌ی سوم مؤمنانی که استطاعت مالی داشتند و عازم سفر حج و عتبات می‌شدند. در این میان سهم زنان فقط سفرهای زیارتی بود و طبق اسناد، کمتر

فرصتی پیش می‌آمد تا زنان قاجار کشورهای دیگر جهان را هم ببینند. در سفر اول ناصرالدین‌شاه به فرنگ، از گروه صد نفره‌ی همراهان شاه تنها چهار نفر زن بودند: انیس‌الدوله سوگلی شاه و سه ندیمه‌ی او. سفر این چهار نفر هم به خاطر تفاوت فرهنگی به نتیجه نرسید. انیس‌الدوله تا مسکو همراه شاه بود اما برای گریز از دردسرها از مسکو به ایران بازگردانده شد، بی آن‌که پای از هودج زمین بگذارد. اما سفرهای مذهبی به کشورهای همسایه این مشکلات فرهنگی را نداشت. منابع به‌جامانده نشان می‌دهد زنان از مسافران همیشگی مکه و عتبات بوده‌اند و تعدادشان به قدری قابل توجه بود که رساله‌هایی با عنوان راهنمای سفر حج مخصوص زنان در آن سال‌ها منتشر شد. اولین سفرنامه‌ی حج زنان که به آن دسترسی داریم در عصر صفوی و به نظم نوشته شده است. سفرنامه‌های بعدی از دوره‌ی قاجارند. برخلاف تصور عامه، زنان دوره‌ی قاجار دست‌وپایسته و بی‌خبر از همه جا نبودند. به‌گواه منابع تاریخی، زنان در جامعه حضور داشتند و تعدادی از آنان حتی در تصمیم‌گیری‌های مملکتی هم مؤثر بودند. مجموعه‌ی «سفرنامه‌های قدیمی زنان» به خوبی نشان می‌دهد که نویسندگان این متون هویت شکل یافته و شخصیت اجتماعی داشتند و به اتفاق‌های جامعه از زاویه‌ی دید خاص خودشان می‌نگریستند.

مردان سفرنامه‌نویس هر کدام نکته‌ای را دیده‌اند و در کنار هم، تصویری را برای ما ساخته‌اند. بخش‌هایی از این تصویر خالی است، درست مثل پازلی که چند قطعه از آن گم شده. سفرنامه‌های زنان از جهت همین جزئیات گم‌شده در تصاویر مهم‌اند. زنان در کنار اتفاقات سفر، ریزه‌کاری‌ها و روزمرگی را هم ثبت کرده‌اند و کیست که نداند بخش اعظم زندگی و سفرهمین جزئیات است. علاوه بر توصیفات، شرح مفصل روابط اجتماعی و خانوادگی و حتی گوشه‌ای از واقعیت‌های تاریخی که کمتر کتابی به آن پرداخته، لابه‌لای این سفرنامه‌ها پیدا می‌شود.

گفتمان زنانه در دوران قاجار، توجه به جایگاه زنان در ساختار حکومت و چگونگی حضورشان در بازی قدرت، بررسی فضای مدیریت کشور و بطالت

حاکم برآن، سهم وجه نمایشی دین‌داری در فعالیت‌های روزمره‌ی دربار و بررسی میزان استقلال و اقتدار زنان درون کلیشه‌های فرهنگی حاکم موضوعات قابل تأملی هستند که در مجموعه‌ی «سفرنامه‌های قدیمی زنان» می‌توانند مورد مطالعه و پژوهش قرار بگیرند.

چادر کردیم رفتیم تماشا سفرنامه‌ی عالیه خانم شیرازی همزمان با حکومت ناصرالدین‌شاه نگاشته شده است. در بخش اول نویسنده در مورد شروع سفرش از کرمان، رفتن به بمبئی و سختی‌ها و ماجراهای سفر حج و عتبات می‌نویسد. در بخش دوم با پایان سفر حج و رسیدن به تهران نوع نگارش سفرنامه تغییر می‌کند. در تهران نویسنده مدتی طولانی در دربار ناصری می‌ماند. روزنگاری‌های دقیق نویسنده به عنوان یک غریبه از دربار ناصری، تصویرخواننده از وضعیت حاکمیت در آن دوره را کامل می‌کند. اطلاعات ما از زندگی پادشاهان قاجار به طور معمول از نوشته‌های نزدیکان شاه به دست می‌آید اما نویسنده‌ی این سفرنامه از آشنایان دور خانواده‌ی شاه بوده و به خاطر سکونت در کرمان مرادده‌ی زیادی با آن‌ها نداشته است. به همین دلیل آنچه در این برخورد از دربار و حرمسرای ناصرالدین شاه دیده و نوشته، با روزنگاری‌های دیگری که خوانده‌ایم، متفاوت است.

نسخه‌ی خطی این سفرنامه در کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران نگهداری می‌شود و به مجموعه‌ی امام جمعه‌ی کرمان تعلق دارد. این مجموعه شامل ۱۰۰۰ نسخه‌ی چاپی و ۴۹۸ نسخه‌ی خطی است که سال ۱۳۴۳ نوه‌ی امام جمعه به دانشگاه تهران اهدا کرده است. منبع مورد استفاده برای انتشار این کتاب روزنامه‌ی سفر حج، عتبات عالیات و دربار ناصری (۱۳۸۶)، به کوشش رسول جعفریان است.

در ابتدا قرار بوده آقای ولی‌خان که در این سفر همراه عالیه خانم بوده این سفرنامه را بنویسد. نسخه‌ی خطی هم با دستخط ولی‌خان شروع می‌شود

«مشغولیاتی بهتر از این ندیدیم که بعد از رسیدن به منزل‌ها و رفع خستگی نمودن، شرح قضایای هر منزل و فرسخ‌های آن‌ها و دهات و مزارعی که در راه‌ها دیده می‌شود، به طور روزنامه بنویسم که هم کتابچه شود و هم یادگاری در این صفحه روزگار بماند.» اما با توجه به تغییر دستخط و توضیحات صفحه‌ی بعد مشخص می‌شود که ولی‌خان به دلیل بی‌حوصلگی سفرنامه را نمی‌نویسد و به ناچار عالییه خانم شیرازی نوشتن را ادامه می‌دهد «مجبور شدم لابد به این خط نحس نجس خودم شرح حالی بنویسم که یادگار بماند.»

یادداشت‌های عالییه خانم از او تصویر زنی شجاع، مستقل و جسور را ساخته که بدون همراهی شوهر و فرزندان عازم سفری سخت و طولانی شده، برای به دست آوردن آنچه می‌خواسته گاهی با مردان جنگیده، گاهی وارد مذاکره شده و گاهی راهش را جدا کرده است. عالییه خانم شیرازی با بزرگان و افراد سرشناس آشنایی داشته و در سفرش با آن‌ها دیدار کرده است. در سامرا به خانه‌ی میرزای شیرازی می‌رود و در تهران مهمان ناصرالدین‌شاه می‌شود. جنگی شاه، پسر آقاخان محلاتی در بمبئی، برایشان گاری می‌فرستد و نصیرلشکر در کرمانشاه از او پذیرایی می‌کند.

نکته‌هایی که در ویرایش و تدوین این مجموعه در نظر گرفته شده‌اند:

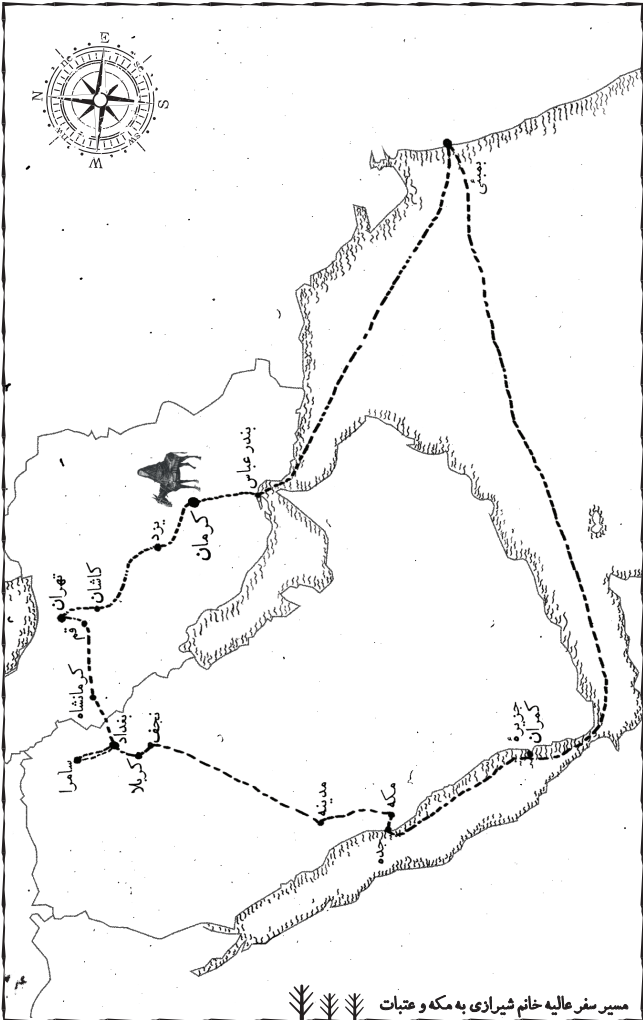
هدف مجموعه‌ی «سفرنامه‌های قدیمی زنان» بازآفرینی سفرنامه‌ها در قالبی جذاب و خواندنی، جهت خوش‌خوان کردن متن‌ها برای مخاطبان گسترده است. برای اطمینان از تطابق با متن اصلی، علاوه بر کتاب استاد جعفریان، نسخه‌ی خطی هم بازخوانی شده و بعضی واژه‌ها و عبارات‌ها طبق نسخه‌ی اصلی تغییر کرده است. قاعده‌ی ما در این مجموعه این است که به متن اصلی پایبند باشیم؛ بنابراین تغییراتی که برای راحت‌خوانی و وضوح متن اعمال کرده‌ایم بسیار اندک و با دقت فراوان بوده است. فصل‌بندی و پاراگراف‌بندی مجدد، اضافه کردن نشانه‌های سجاوندی، حذف جملات

تکراری و افزودن کلمات لازم برای رفع ابهام از کارهایی است که روی متن انجام شده. در انتهای کتاب هم شرح کلمات دشوار برای مخاطبینی که با واژه‌ها و اصطلاحات دوره‌ی قاجار آشنا نیستند و فهرست مکان‌ها و نام‌ها برای استفاده‌ی پژوهشگران آمده است.

چادر کردیم رفتیم تماشا حاصل یک کار گروهی است و با لطف دکتر رسول جعفریان و دقت نظر خانم نازیلا ناظمی شکل گرفته است. به امید آن‌که انتشار این کتاب به مخاطبان کمک کند از خواندن متون تاریخی لذت بیشتری ببرند. بازخوانی تاریخ اتفاق مبارکی است که باعث شناخت بهتر ساختار اجتماعی گذشته و به تبع آن، درک بهتر وضعیت فعلی می‌شود.

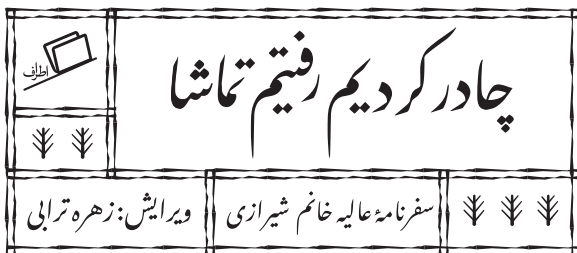
زهره ترابی

زمستان ۱۳۹۷

سفرنامه‌های قدیمی زنان (۱)

نویسنده‌ی سفرنامه در بخش‌هایی از نوشته با کلمات نامناسب درباره‌ی مذاهب، ملیت و قومیت‌های مختلف صحبت کرده است. عدم حذف این عبارات‌ها به معنای تأیید آن از طرف نشر نیست. بخشی از طرز تفکر و سبک زندگی و فکری نویسنده در همین عبارات مستتر است.